

lerinden Türk-İslâm kültürünü iyi bildiği anlaşılmaktadır. Kişverî'nin tek eseri olan divanı Azerbaycan'da yayımlanmıştır. Cihangir Kahramanov, Bakü'deki nüshayı (Azerbaycan Elmler Akademisi Respublika, El Yazmaları Fondu, nr. M-27/8408) esas alarak Tahran (Kütübhâne-i Meclis, nr. 8959), Semerkant (İlmî Araştırma Enstitüsü Ktp.) ve Taşkent (Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkşinaslık Enstitüsü, El Yazmalar Fondu, nr. 652) nüshalarıyla karşılaştırmış, şiirleri türlerine ve kafiyelelerine göre klasik tarzda düzenleyerek *Kişveri: Eserleri* adıyla bastırmıştır (Bakü 1984). Roza Eyvazova *Kişveri Divanının Dili* adıyla bir eser yayımlamış (Bakü 1983), Jale Demirci Talan ise eser üzerinde bir doktora tezi hazırlamıştır (*Kişveri Divanı [İnceleme-Metin-İndeks]*, 1994, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

#### BİBLİYOGRAFYA :

*Kişveri Şiirleri*, Leningrad Şark Müzesi, nr. 297 (Şah İsmâil Hatâfî'nin *Dehname* adlı eserinin sonunda Tufeylî ve Nesimî'nin şiirleriyle birlikte); İsmâil Hikmet [Ertaylan], *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Bakü 1928, I, 286-290; M. Ali Terbiyet, *Dânişmendân-ı Âzerbâyçân*, Tahran 1314, s. 315; Elyar Seferli – Halil Yusufî, *Gedim ve Orta Eserler Azerbaycan Edebiyatı*, Bakü 1998, s. 347-358; Hamid Araslı, "Fuzulî Seleflerinden Kişveri", *Azerbaycan Edebiyatı: Tarihi ve Problemleri*, Bakü 1998, s. 286-290.



MUHARREM KASIMLI

## Nİ'METULLAH b. MAHMÛD

(نعمة الله بن محمود)

Nî'metullâh b. Mahmûd en-Nahcuvânî  
(ö. 920/1514 [?])

*el-Fevâtîhu'l-ilâhiyye* adlı  
tefsiriyle tanınan sûfî müellif.

Azerbaycan'ın Nahcivan şehrinde doğdu. Şeyh Alvân, Alvân el-Akşehrî, Baba Nî'metullah, Nî'metullah Sultan ve Baba Nî'met gibi isim ve lakaplarla tanınır. Soy, ailesi ve tahsili hakkında bilgi yoktur. Nahcivan, Tebriz ve Akşehir gibi Türk nüfusunun yoğun bulunduğu bölgelerde yaşadığına bakılarak aslen Türk olduğu söylenebilir. Nî'metullah tahsilini muhtemelen, Akkoyunlular'dan Uzun Hasan ve oğlu Sultan Yâkub dönemlerinde bir ilim beldesi haline gelen Nahcivan'da ve tefsirini yazdığı Tebriz'de yaptı. Eserlerinde sûfî yönü belirgin olmakla birlikte hangi tarikata mensup olduğu bilinmemektedir. Müellifî meçhul bir risâlede adı Nakşibendî silsilesinin önemli isimlerinden Ubeydullah Ahrâr'ın (ö. 895/1490) müridleri arasında zikredilmektedir (*Silsiletü't-turuk fi't-tasav-*

*uvf*, vr. 606). Bu bilgiden hareketle bazı araştırmalarda ona "Diğer Nakşiler" başlığı altındaki bölümde yer verilmiştir (Tosun, s. 284). 892 (1487) yılında vefat eden Dede Ömer Rûşenî'yi ölümünden kısa bir süre önce Tebriz'de ziyaret eden Nî'metullah (Lâmîfî, s. 567), muhtemelen Sultan Yâkub'un ölümünün (895/1490) ardından taht kavgalarına ve Safevî saldırılarına sahne olan Tebriz'den ayrılıp Anadolu'ya gelerek 905'te (1499) Akşehir'e yerleşti. Nî'metullah b. Mahmûd'un vefat tarihi konusunda 887 (1482), 901 (1495), 902 (1496), 905 (1499) ve 920 (1514) gibi farklı tarihler verilmektedir. Köyceğiz mahallesinde Akşehir deresine hâkim bir meylin üzerindeki kabrinin çevresi 1995'te Hayra Hizmet Vakfı Akşehir Şubesi tarafından yeniden düzenlenmiştir. 1268 (1852) ve 1307 (1889) tarihli kitâbelerden kabrin daha önce iki defa onarıldığı anlaşılmaktadır.

992'de (1584) III. Murad'ın yaptırdığı tahrirde Nî'metullâh-ı Nahcuvânî adında bir zâviye ile vakıflar tesis edildiği görülmektedir. Taşköprizâde, önemli bir tefsiri ve birçok eseri olmasına rağmen Nî'metullah hakkında çok az bilgi bulunmasının sebebinin onun fakirliği zenginliğe tercih etmesine, şan ve şöhretten kaçarak kendisini gizlemesine bağlar. Nî'metullah eserlerinde, rüşvet karşılığı şer'î hilelere başvurarak insanlara fetva veren ve dünyalık peşinde koşan fakihleri fâsıklıkla itham etmiş, müslümanları bid'atlara ve bâtıl isteklere sevkeden, haramları helâl ve dinin emrettiği şeyleri haram kılarak şeyhlik iddiasında bulunan sahte şeyhleri de lânetlemiştir.

Eserleri. Nî'metullah b. Mahmûd, tefsiriyle *İhvân* adlı kitabının dışındaki bütün eserlerini Farsça yazmış, bu eserler-

de de yer yer Arapça'yı kullanmıştır. Eserlerinin hemen tamamı tasavvufa dair olmakla birlikte fıkıh, hadis, felsefe, kelâm ve akaid gibi değişik ilim dallarını ilgilendiren konulara da temas etmiştir. 1. *el-Fevâtîhu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtîhu'l-ğaybiyye el-mûdîhatü li'l-kelimi'l-Kur'ânîyye ve'l-hikemi'l-furkânîyye*. Müellif, Tebriz'de 901 (1495) yılında tamamlandığı rivayet edilen iki ciltlik tefsirine vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühûda dair bir mukadime ile başlar, Nî'metullah'ın, Kur'an'ın bütün âyetlerinin tefsir edildiği ilk tasavvufî tefsir olan bu eserini hiçbir tefsire başvurmadan yazdığı söylenir. Müellif her sûreye içeriğine uygun düşen bir girişle başlamış ve sûreyi o sûreden alınacak derisi özetleyen sonuçla bitirmiş, eserinde zâhirî ve tasavvufî (işârî) tefsir eğilimini birleştiren bir metot izlemiştir. Eserin âyetler arasındaki münasebetlere yer vermesi açısından kaynak niteliğinde bir tefsir olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte eser, rivâyet ve dirâyet tefsiri örneklerine az yer verdiği ve her fırsatta vahdet-i vücûd nazariyesini işlediği için tenkit edilmiştir. Ancak müellif eserin girişinde tasavvufî neşvede bir tefsir yazdığını, ondan istifade etmek isteyenlerin bunu göz önüne alarak değerlendirme yapmaları gerektiğini belirtmektedir. Bazı sayfalarda dipnot kullanılması da tefsirin ayrıcalıklarından biri olarak zikredilebilir. Eserin II. cildinin 901 (1495) tarihli müellif hat-ı nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir (III. Ahmed, nr. 61). *Tefsiru Nî'metullâh* olarak da tanınan eser basılmıştır (I-II, İstanbul 1326). Müellifin Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzil*'ine bir hâşiye yazdığı da kaydedilmektedir. 2. *Şerh-i Gülşen-i Râz*. Mahmûd-ı Şebüsterî'ye ait ese-

Nî'metullah  
b. Mahmûd'un  
*el-Fevâtîhu'l-  
ilâhiyye* adlı  
eserinin  
ilk iki sayfası  
(Süleymaniye Ktp.,  
Hacı Mahmud  
Efendi, nr. 29)

اذا من سمنه سمنه اطعمها راحتي في علم وامرنا ما كمن في غيب يفعل احد  
يا رب، وكم ما يدريه لا حول ولا قوة الا بالله وما كمن لم يفر من احد وهو  
يقول الحق وهو يهدى السبيل وعاونه خفي الا بالله عهده لو تكلمت واليه  
عن جميع ما يبين ويريب المنفس من الاخوان والمرجو من الخوان ان  
لا ينظروا فيه الا بعين العبرة لا ينظر الحكمة ولا يلقوا ولا يروا ان لا يروا  
والربان وبالكشف والعيان لا بالتحقق والحيبان والعدا بالانظير  
المحقق من اصحاب العقوبه والمشتبهين باذال الحج والحدود واول من المشقة  
المشقة من المواد والمورد والمقود من الواجد والموجود من  
خدام الفقرا المستخفين عن جميع الرسوم والعدا والمحققين من الظاهر  
لهم من الحق في عموم الاوقات وشمول الحالات لنعف احد وياك ما كالمراقب  
العظيم مشحون صد وراكم باليات والذكر العظيم هو الحج والكرام  
المتفاح العليم المتحاب الرحيم ثم لما كان غلظ من المشقة حاد في تقيته  
الحق وديها من متفق جوده من عهده بالفتوح الالهية والتمسك بغيره  
المؤتمنة للكلمة القراءتية والحكم القراءتية  
فان سورة النفا لا تفي عن الاقطار من معام الغفلة والنعف  
النسيان الى العالم وها فيها الهام من ان لا وصاف الحزينة في الحان  
الذاتية ابيد الا لذات في كل مرتبة من مراتب الوجود واهم من حقه

سبحانك لا علم الا لك ما علمت انك انت العليم الحكيم سبحانك  
من تجلي لذات في طالع اسما وصفاته وقدر كبريائه عيان  
بعضه اسما وصفاته ومنتوحاته حيا صاحب خاشعته ان يكون  
مشهدا وكل وارد ووجه كل قاصد خيا عجب من المدرك وما الورد  
في مقام اليبع فيسوي ما ذك لعل الخ من عهده الرجال وعنه  
التوحيب والوصال اذا جاعل من خيال تجلي عن الاحاطة والظن  
بحكم انك من توسل اليك وبشأنك لذاتك خفي عليك لا تخفي  
عليك انك انك خفي عنك والحق على نيك المني من عندك لتفتيح  
سر الكمال وحقا كماله خفي بها كك ونسره اليك ان لا تزيغ  
قوتها بعدا زديت اذ نيك اذ من الامور والملك كبريائه في العهود  
انواعي التاكم اعد لعل في انما عليه ولا تقير وفي باهرت اليه  
اذن

rin hacimli bir şerhidir (Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 168). **3. Terceme-i Nakş-i Fuşûş.** Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin eserinin Farsça tercümesidir (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 615, vr. 32<sup>b</sup>-48<sup>a</sup>; Raşid Efendi, nr. 1041, vr. 53<sup>b</sup>-58<sup>b</sup>). **4. İhvân.** Tasavvufî meselelerin ele alındığı eserin tek nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 1972). **5. Mecmû'a-i Letâ'if.** Bazı âyetlerin işârî yorumlarını içerir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4899, vr. 23<sup>b</sup>-44<sup>b</sup>).

Müellifin, vahdet-i vücûd bağlamında tasavvufî konuların ele alındığı birer risâle hacmindeki diğer eserleri de şunlardır. *Risâle-i Mükâşefe* (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 615, vr. 60<sup>b</sup>-71<sup>a</sup>); *İştîlâhâtü's-Şûfiyye* (Millet Ktp., Ali Emîrî, Arapça, nr. 4339/4, vr. 28<sup>b</sup>-34<sup>a</sup>); *Hidâye* (Millet Ktp., Ali Emîrî, Farsça, nr. 1028/22, vr. 177<sup>a</sup>-183<sup>a</sup>); *Risâle-i Tahkîkat* (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 615, vr. 78<sup>b</sup>-82<sup>a</sup>); *Risâle-i Nikât* (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 615, vr. 75<sup>b</sup>-78<sup>a</sup>); *Risâle-i Vücûd-ı Muṭlaḳ* (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 615, vr. 59<sup>b</sup>-60<sup>a</sup>; Nuruosmaniye Ktp., nr. 4899, vr. 13<sup>b</sup>-14<sup>b</sup>); *Risâle-i Es'ile ve'l-ecvibe* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4940, vr. 92<sup>b</sup>-93<sup>a</sup>); *Risâle-i Zikriyye* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4899, vr. 12<sup>b</sup>-13<sup>a</sup>). Çok sayıda eseri bulunan Ni'metullâh-ı Velî'nin bazı eserleri isim benzerliğinden dolayı kütüphanelerde Ni'metullâh-ı Nahcuvânî adına kaydedilmiştir.

#### BİBLİYOGRAFYA :

Lâmî, *Nefehât Tercümesi*, s. 567; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 282, 360; Hoca Sâdeddin. *Tâcû't-tevârih*, İstanbul 1280, II, 593-594; *Keşfü'z-zunûn*, I, 189; II, 1292, 2028; *Silsiletü't-turuk fi't-tasavvuf*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3680, vr. 606; *Osmanlı Müellifleri*, I, 40; Cevdet Bey, *Tefsir Tarihi*, İstanbul 1927, s. 132; M. Ali Terbiyet, *Dânişmendân-ı Âzerbâyân*, Tahran 1314 hş., s. 61; İbrahim Hakkı Konyalı, *Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir: Tarihî-Turistik Kitlavuz*, İstanbul 1945, s. 477, 676; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 497; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 628; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara 1974, s. 225; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, II, 703; Kays Âl-i Kays, *el-İrânîyyûn*, I, 445; Cezzâr, *Medâhîlül'l-mü'ellifin*, IV, 1741; M. Halil Çiçek, *Nimetullah en-Nahcivanî ve Tefsirdeki Metodu*, Van 1995; Yaşar Kurt, *Nahcuvânî ve Tasavvufî Tefsiri* (doktora tezi, 1998), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Tarikati*, İstanbul 2002, s. 284; Kasım Kufralı, "Molla İlâhî ve Kendisinden Sonraki Nakşibendîye Muhiti", *TDED*, III/1-2 (1948), s. 147; Abdülbaki Turan, "Baba Ni'metullah Nahcivânî ve el-Fevatihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefatihü'l-Gaybiyye İsimli Tefsiri", *SÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Konya 1985, s. 61-76.



YAŞAR KURT

## Nİ'METULLÂH-I VELÎ

(نعمه الله ولي)

Şâh Ni'metullâh-ı Velî Muhammed  
b. Abdillâh el-Hüseynî el-Kirmânî  
(ö. 834/1431)

Ni'metullâhiyye tarikatının kurucusu,  
mutasavvîf şair.

14 Rebülevvel 731'de (26 Aralık 1330) Halep'te doğdu. Soyu İsmâil b. Ca'fer es-Sâdik'a ulaşan bir seyyid ailesine mensuptur. Seyyid olması ve uzun süre Kirman'da kalmasından dolayı Şâh Ni'metullâh-ı Kirmânî diye tanınır. Ni'metullah gençlik döneminde tahsil için annesinin memleketi olan Şiraz'a gönderildi. Burada Seyyid Celâleddin Rükneddin Şîrâzî ve Aduddüddin el-İcî'nin talebesi oldu. Yirmi dört yaşlarında iken hac ziyareti sırasında Yâfiyye tarikatının pîri Abdullah b. Es'ad el-Yâfiî ile karşılaştı ve kısa bir süre içinde kendisine intisap etti. Yedi yıl kadar Mekte'de onunla birlikte kaldı. Bu sırada, daha önce hocası Rükneddin Şîrâzî vasıtasıyla tanıdığı İbnü'l-Arabî'nin fikirlerini daha geniş olarak şeyhinden öğrenme imkânı buldu. Seyrû sülûkünü tamamlayıp hilâfet almasının ardından Mısır'a giderek Kahire'de Kaygusuz Abdal'ın da ikamet ettiği Mukattam dağındaki mağarada halvete çekildi. Önceleri bir Celâlî-Kalenderî hankahı iken Bektaşî dergâhına dönüşen ve Mısır'da Bektaşîliğin merkezi haline gelen bu dergâhın mensuplarından Hacı Ali Baba ve Hacı Lutfullah Baba gördükleri bazı kerametleri sebebiyle kendisine biat ettiler. Kahire'de geçirdiği üç yıllık dönemde Kalenderî neşvesiyle tanışan Ni'metullah, ayrıca Bedreddin Simâvî'nin şeyhi olan Seyyid Hüseyin Ahlâtî'den gizli ilimleri öğrendi. Ardından Suriye, Irak, İran ve Azerbaycan şehirlerini dolaşıp Mâverâünnehir bölgesine gitti. Erdebil'de görüştüğü Sadreddin-i Erdebîlî'den İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin halvet anlayışını öğrendi ve bir şiirinde ona karşı sevgisini dile getirdi (*Dîvân*, s. 75). Ehl-i beyt muhabbetini yine bu üstatlardan öğrendi. Muhtemelen 765 (1364) yılından sonra bir Yâfiî şeyhi olarak Orta Asya'ya giden Şâh Ni'metullah, Semerkant yakınlarındaki Şehrîsebz'e yerleşti. Burada hayatını daha çok halvette geçirdi. İsmi etrafında teşekkül eden bazı olağan üstü haberler özellikle bölgedeki Türkmen kabilelerinin ilgisini çekti. Onun Türkmenler'in müslümanlaşması ve tasavvufa yönelmesinde büyük emeği geçtiği rivayet edilir. Hakkında bir menâkıbnâme kaleme alan Sun'ullah Ni'metullâhî

bir günde yaklaşık 900 Türkmen'in ondan el aldığını söyler (Aubin, s. 165). Nitekim bu durum onun dizelerine, "Yüzbinlerce Türk var bende / Her nereye gitsem sultan gibi giderim" şeklinde yansımıştır (*Dîvân*, s. 579). Şâh Ni'metullah'ın Türkmen kabileleri arasında yayılan ünü, aralarında Nakşibendî meşâyihinden Emîr Külâl'in de bulunduğu rivayet edilen bazı kimselerce siyasî emel peşinde koşmak olarak yorumlanıp Timur'a aktarıldı. Önceleri kendisine karşı saygılı davranan Timur, binlerce Türkmen'in onun etrafında bulunduğu haberinin gerçek olmasından çekinerek ondan Mâverâünnehir'i terketmesini istedi. Şâh Ni'metullah bunun üzerine önce Tûs'a, ardından Herat'a gitti. Burada Emîr Hüseyinî Herevî'nin oğlu Hamza İmâdüddin'in kızıyla evlendi. Daha sonra İran'a geçip Kirman civarındaki Kûhbenân'a (Kûbenân) yerleşti. Tek oğlu Halîlullah'ı Kirmânî 775'te (1374) Kûhbenân'da doğduğuna göre Şâh Ni'metullah bu tarihten önce İran'a gitmiş olmalıdır. Bu durumda onun Orta Asya'da on yıl kadar kaldığı söylenebilir. Şâh Ni'metullah sonraki yıllarda Türkistan'da geçirdiği günleri özlemle anmış (*a.g.e.*, s. 601), Türkistan'daki dostlarına yazdığı bir mektupta da (Hamîd Ferzâm, s. 98) bu özlemine dile getirmiştir.

Şâh Ni'metullah, Kûhbenân'dan ayrılıp gittiği Yezd'de dört yıl kadar kaldıktan sonra Kirman'a yerleşti. Kendisine büyük saygı duyan Timur'un oğlu Mirza İskender'in (Şâhruh) Fars bölgesindeki hükümdarlığı sırasında (1409-1413) ve muhtemelen onun davetiyle Şiraz'a gitti. Burada aralarında Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin de bulunduğu çok sayıda mürid edindi. Latîfî, Seyyid Nesîmî'nin onun müridlerinden olduğunu söylüyorsa da bu bilgi diğer kaynaklarca teyit edilmemektedir. Ni'metullah Şiraz dönüşü Kirman'ın 34 km. güneydoğusundaki Mâhân'a yerleşti. 100 yılı aşan hayatının son yirmi küsur yılını burada açtığı dergâhta irşad faaliyetiyle geçirdi ve 22 Receb 834'te (5 Nisan 1431) Mâhân'da vefat etti. Mensuplarından Dekken Behmenî Hükümdarı I. Ahmed Şâh tarafından inşasına başlanan türbesi, 840 (1436) yılında Ahmed Şâh'ın kardeşi Alâeddin II. Ahmed Şâh döneminde tamamlanmıştır. Safevî ve Kaçarlar zamanında yapılan ilâvelerle türbe büyük bir külliyyeye dönüşmüş olup bugün İran'ın en önemli ziyaretgâhlarından. Ni'metullâh-ı Velî hakkında Abdülazîz b. Şîr Melik Vâizî *Risâle der Siyer-i Şâh Ni'metullâh-ı Velî*, Sun'ullah Ni'metullâhî *Der Ahvâl-i Şâh Ni'*